

Світлана Батуріна

кандидат історичних наук, науковий співробітник,
відділ української історіографії,
Інститут історії України НАН України
(м. Київ, Україна), baturina@ukr.net

**«ГЕРОЇ» ТА «АНТИГЕРОЇ».
ПЕРСОНАЛІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ У РОСІЙСЬКИХ
ТА ПОЛЬСЬКИХ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ***

Підручники з історії є цінним джерелом рефлексії суспільної свідомості, надто в категоріях конструювання образу «іншого». Існування позицій «герой-антигерой» пов'язане із таким процесом. В статті на основі аналізу російських та польських підручників періоду 1990–2016 рр. відображено основні тенденції у сприйнятті українських історичних діячів на сторінках дидактичної літератури країн-сусідів. Відмічено, що оцінка їх діяльності залежить від особливостей історіографічного та політичного дискурсу в кожній з країн. Предметом аналізу стали образи трьох представників вітчизняної історії – Данила Галицького, Богдана Хмельницького та Івана Мазепи. Інтерпретація їх діяльності в польських та російських підручниках найбільш виразна, що зумовлене їхнім впливом на хід національних історичних процесів.

Ключові слова: підручник, Польща, Росія, образ «іншого», персоналії.

Svitlana Baturina

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History),
Researcher, Department of Ukrainian historiography,
Institute of history of Ukraine NAS of Ukraine
(Kyiv, Ukraine), baturina@ukr.net

**«HEROES» AND «ANTI-HEROES». UKRAINIAN HISTORY
PERSONALITIES IN THE OF RUSSIAN AND POLISH SCHOOL
TEXTBOOKS**

History textbooks are a valuable source of reflection the social consciousness, especially in the terms of constructing the image of «the

* Статтю підготовлено за фінансової підтримки Канадського інституту українознавчих студій із фонду Левка та Марійки Бабій.

other». The existence of positions «hero-antihero» is associated with this process. The article is based on an analysis of Russian and Polish textbooks period 1990–2016. The main trends in the perception of Ukrainian historical figures on the pages of didactic literature of neighboring countries are shown. It is noted that the evaluation of their activity depends on the characteristics of historiography and political discourse in each country. The subject of the analysis were images of three representatives of national history – Danylo Galyts'kyj, Bohdan Khmelnytsky and Ivan Mazepa. The interpretation of them in Polish and Russian textbooks is most expressive due to their impact on the national historical processes.

Keywords: *textbook, Poland, Russia, the image of «the other», personalities.*

Формування власного пантеону героїв і відповідно антигероїв, під яким розуміється комплекс уявлень, оцінок та характеристик про історичні персоналії, – неодмінна складова конструювання національної ідентичності. Шкільні підручники є одним із джерел її формування а також відображенням. Ці категорії доволі мінливі в просторі і часі. Оцінка певних історичних персоналій залежить, передусім, від соціально-політичної атмосфери, ціннісних орієнтацій, що панують в суспільстві в конкретний відрізок часу. Відтак позиція історичного діяча на шкалі оцінки, полярними позиціями в якій є «герой» і «антигерой», є мінливою. Уявлення про українську історію, що відображенні у змісті підручників країн-сусідів, включають і оцінку історичних персоналій. Рецепція їх діяльності відбувається у відповідності з установками, виробленими національним історіописанням. В даній статті спробуємо проаналізувати так рецепцію в російських та польських шкільних підручниках. До уваги беруться ті персоналії, які найбільше репрезентовані на сторінках історичної дидактики.

Галицько-Волинська держава є, напевно, найранішим періодом вітчизняної історії, діяч якої удостоївся більш предметного аналізу авторами підручників. Йдеться про князя Данила Галицького і його оцінку в російських підручниках. У візії авторів він один із самих сильних володарів¹. Серед головних акцентів у

¹ Дворниченко А. Ю., Кащенко С. Г., Кривошеев Ю. В., Флоринский И. Ф. История России с древних времен до начала века: Пособие для абитуриентов. – СПб., 1998. – С. 24.

характеристиці князя виокремлюється його коронація королівською короною, здійснена папським легатом. Втім, як наголошується, він протистояв просуванню католицизму на Схід і всіляко перешкоджав місіонерській діяльності ватиканських посланців². Коронація Данила, а відтак, обрання ним західного вектору розвитку мали для його держави катастрофічні наслідки, що врешті-решт призвело до її зникнення з політичної мапи. В такому контексті прозахідній політиці Данила протиставляється політика іншого володаря – Олександра Невського, який «извлек уроки из событий в Галицко-Волынском княжестве»³ та не лише не прийняв підтримку папської курії, але й вступив на шлях жорсткої військової конфронтації з католицькими рицарськими орденами⁴.

Давньоруський період історії також знайшов відображення і в польських підручниках. Там ми не знаходимо значного фокусування уваги на конкретних історичних діячах, втім навіть загальна картина є показовою. Вперше українські сюжети в польських підручниках починають з'являтися в розділах про

² Денисенко В. П., Измозин В. С., Островский В. П., Старуев В. И. История Отечества 1939–1996. Учебник для 11 кл. средней (полной) образовательной школы. – СПб., 2000. – С. 19; Дворниченко А. Ю., Каценко С. Г., Кривошеев Ю. В., Флоринский И. Ф. История России с древних времен до начала века: Пособие для абитуриентов / Под. ред. И. Я. Фроянова / Кафедра русской истории факультета СПбГУ. – 2-е изд. – СПб., 1998. – С. 24; Данилов А. А. История России IX–XIX вв. Справочные материалы. – М., 1997. – С. 40; Богданов А., Степанищев А. История Руси с древнейших времен до Петра I: Экспериментальное учебное пособие для средней школы. – М., 1998. – С. 132.

³ Данилов А. А., Косулина Л. Г. История России. С древнейших времен до XVI в. Учебник для 6–7 кл. основной школы. – М., 1998. – Ч. 1. – С. 105.

⁴ Богданов А., Степанищев А. История Руси с древнейших времен до Петра I. – С. 158–159. Образи Данила («западника») та Олександра («восточника») як представників двох полярних векторів розвитку яскраво виражені в роботах «євразійців», зокрема, Г. Вернадського, М. Клепініна (20-ті рр. XX ст.). Див.: Шенк Ф. Б. Александр Невский в русской культурной памяти. Святой, покровитель, национальный герой (1263–2000). – М., 2007. – С. 261–263.

створення Польської держави та династію П'ястів. Йдеться про згадки Русі як східного сусіда Польщі, втім Русь тут, як правило не асоціюється з українською історією. Трапляються поодинокі виключення, коли, наприклад, один із авторів проводить чітку паралель між Київською Руссю та сучасною Україною, зазначаючи, що Київ – сучасна столиця, був великим містом в часи Середньовіччя, де було прийнято християнство⁵. В цілому Русь згадується окремим сюжетом, де поміщено розповіді про перших князів, хрещення, культурну спадщину Візантії. Втім у більшості текстів Русь розглядається лише в руслі зовнішньої політики одного з П'ястів – Болеслава Хороброго, який був тестем сина Володимира Великого – Святополка. Користуючись чварами в середині династії Рюриковичів, Болеслав здійснив похід на Київ аби утвердити на престолі свого зятя⁶. Характер цього походу носив спорадичний характер і не був наслідком ворожої політики до Русі. Доказом цього були успішні двосторонні стосунки за Володимира Великого а також за його наступника Ярослава Мудрого. Похід стався після успішної війни Болеслава на Заході і планувався як похід за здобиччю, оскільки в Польщі не було ні мети, ні ресурсів підкорити Русь⁷. Успішним результатом походів, як зазначають автори, була багата здобич вивезена з Києва а також долучені до Польщі Червенські городи. Неодмінним атрибутом, який супроводжує епізод про похід на Київ, є легенда про меч-щербець, яким король вдарив по Золотим Воротам Києва.

Наступним персонажем виступає Богдан Хмельницький, що репрезентує епоху української історії, найбільш детально, порівняно з іншими, висвітлено в дидактичній літературі країн-

⁵ *Landau-Czajka A., Mędrzecki W.* Poznajemy świat wokół nas. Podręcznik dla klasy szóstej szkoły podstawowej. – Warszawa, 2004. – S. 145.

⁶ *Manikowska H., Tazbirowa J.* Średniowiecze. Podręcznik dla klasy II liceum. – Warszawa, 1999. – S. 56.

⁷ *Historia Polski (966–1989) Zarys wraz z pytaniami a testami egzaminacyjnymi.* – Gdańsk, 1997. – S. 9; *Gładysz M., Skupny Ł.* Historia. Podręcznik dla klasy I liceum i technikum. Część pierwsza (od Średniowiecza do Nowożytności). – Gdańsk, 2002. – S. 106.

сусідів. Зокрема в російських підручниках він постає як талановитий полководець, дипломат, освічена людина, знавець мов а також далекоглядний політик, що мав усі якості вождя, зокрема, вміння лавірувати. Втім, не був він позбавлений й певних авантюрих рис: «Хмельницкий грозился, когда был разгорячен вином, сломать Московию, когда его княжество разрастется до Вислы, а он станет единовластным самодержцем русским...»⁸. Хмельницький в підручниках – «гетман украинского государства», а держава яка ним утворена справила потужний вплив на Московське царство у вигляді трансляції європейських ідей та мистецтва⁹.

Наслідки подій 1648–1654 рр., основним фігурантом яких був український гетьман, в підручниках Росії можна розділити на декілька категорій: а) позитивні для України, б) позитивні для Росії, в) негативні для України. Позитивні наслідки для України варіюються в підручниках від поміркованих – «збільшення козацького реєстру»¹⁰ та отримання Україною автономії¹¹ до пафосних на кшталт: «огромное значение», «спасение от порабощения»¹². В окремих епізодах прослідковується риторика, характерна для радянської історіографії про «об'єднання двох братніх народів» або «воссоединение цементировало дружбу двух братьских народов... Открывало перспективы для вхож-

⁸ Черникова Т. В. История России IX–XVII в.: Учебник для 6–7 кл. общеобразовательных учебных заведений / Под ред. А. Н. Сахарова. – М., 1997. – С. 323.

⁹ Данилов А., Кузнецов Л., и др. История России и мира. От родовых общин до национального государства (с древнейших времен до начала XVI в.). – М., 2013. – С. 132.

¹⁰ Гумилев Л. Н. От Руси до России. Очерки по русской истории 8–11 кл. – М., 2003. – С. 284.

¹¹ Курс Отечественной истории IX–XX веков. Основные этапы и особенности развития российского общества в мировом историческом процессе: Учебник для вузов. – М., 2005. – С. 70.

¹² Орлов А. С., Георгиев В. А., Полунов А. Ю., Терещенко Ю. Я. Основы курса истории России: Учебное пособие. – М., 1997. – С. 148.

денія всей території України в состав России»¹³. Зокрема, наголошується на добровільному входженні України до складу Московського царства з екстраполяцією на сучасність, що є рисою багатьох російських підручників, «а не порабощения ее москалями как представляют украинские националисты прошлого и нынешнего времени»¹⁴. Трапляються також й дещо курйозні висновки, зокрема про створення Хмельницьким «вильной Украины» та запровадження жовто-блакитного стягу як одного із її символів¹⁵.

Особа Богдана Хмельницького в польських шкільних підручниках оцінюється як визначна постать свого часу, видатний полководець й дипломат. Зазначається, що він став українським символом, національним героєм. При цьому до відома учнів відзначається про три підходи до оцінки його діяльності. Так для багатьох поляків він залишався бунтівником і зрадником. Зокрема, в багатьох підручниках згадується участь Хмельницького в Радомському поділі, за яким Польща мала бути розділена між Швецією, Трансільванією та Козацькою державою. Для українців був національним героєм, а для росіян – ініціатором воз'єднання слов'янських народів¹⁶.

В польській історіографії в тому числі й дидактичній літературі повстання Хмельницького як громадянська війна закінчується в 1654 р., коли відбулося підданство Московському цареві. Від цього часу – це російсько-польська війна. Сама Переяславська рада, що змінила характер війни, оцінюється доволі нейтрально. Однак відмічається, що Україна й козаки,

¹³ История России с древних времен до 1861 года: Учебник для вузов / Н. И. Павленко, И. А. Андреев, В. А. Федоров. 4-е изд. – М., 2007. – С. 220.

¹⁴ *Потатуров В. А., Тутусова Г. В., Гурина М. Г.* История России. – М., 2002. – С. 193.

¹⁵ *Данилов Д. Д., Павлова Н. С., Рогожин В. А.* Российская история нового времени. XVI–XVIII в. Учебник для 7-го кл. – М., 2003. – С. 123.

¹⁶ *Wołosik A.* Historia. Opowiem cię ciekawą historię. Podręcznik dla klasy 5 szkoły podstawowej. – Warszawa, 2000. – S. 67.

виборюючи для себе волю, потрапили в ще більшу неволю – «з-під дощу під зливу». Почалося «багатовікове поневолення України Росією»¹⁷. «Хмельницький поставив на російську карту, що було трагічною помилкою і призвело до цілковитого винищення козацтва»¹⁸. Найближчі негативні наслідки сталися вже після підписання Андрусівської мирної угоди, за якою Україна була розділена на дві частини. Цей поділ став однією з найбільших національних трагедій українського народу¹⁹.

Події української історії, пов'язані із Богданом Хмельницьким так само як і в російській, детально представлені в польській дидактичній літературі. Ним, як правило, присвячений цілий розділ, що носить різні назви: «Трагічне півстоліття», «Складні часи Речі Посполитої», «Україна у вогні». Загальна візія цих подій в літературі збігається. Це внутрішній конфлікт, громадянська війна (*wojna domowa*), яка згодом перетворилася на східноєвропейський збройний конфлікт. В окремих роботах виступ Хмельницького трактується як бунт²⁰. Втім, така інтерпретація в більшості характерна для текстів початку 1990-х рр. Усі автори одноголосні у твердженні, що повстання козаків, що почалося в 1648 р. стало однією із найкривавіших і трагічних подій в історії Польщі, яке викрило усі внутрішні проблеми Речі Посполитої та показало недосконалість її військово-політичної системи, започаткувало епоху нестабільності й зовнішньої експансії, що врешті-решт призвело до зникнення держави з політичної карти Європи. Причому ці події мали трагічні наслідки не лише для Польщі, але й України.

В польських підручниках також можна простежити формування образу козака – одного із чільних елементів української національної ідентичності. Автори підручників наголошують,

¹⁷ *Chojnowski A., Manikowska H. Vademecum Maturzysty. Historia. Praca zbiorowa.* – Warszawa, 1995. – S. 109.

¹⁸ *Topalski J. Historia Polski.* – Poznań, 2002. – S. 145.

¹⁹ *Ibidem.* – S. 145.

²⁰ Див. наприклад: *Tymowski M., Kieniewicz J., Holzer J. Historia Polski. Materiały pomocnicze dla nauczycieli i uczniów szkół średnich.* – Warszawa, 1991. – S. 162.

що сприйняття козака в Речі Посполитій було двояке. З одного боку вони цінувалися як мілітарна сила, зокрема вказується на їх виключній ролі в Хотинській війні²¹. Проте, у мирний час їх трактували як холопів, відмовляючи навіть у позірній рівності з шляхтою.

Таким чином, текст підручників вимальовує образ козака як мешканця українських теренів Речі Посполитої. Це людина, наділена військовими талантами, невизначеного етнічного походження, але який асоціював себе з русином (українцем) і тяжів до православ'я, був непримиренний до поляків, католиків, уніатів. В одному з підручників натрапляємо на зображення козака – малюнок XVIII ст., яке відображало сучасні уявлення про цей стан, а також певним чином відзеркалює і підсумовує описи в сучасних підручниках. Йдеться про образ озброєного козака з конем, який сидить при шинку, тримаючи мішок з якого повисипалося начиння – срібні чаші й хрести з пограбованого костелу²².

В російських підручниках в контексті дихотомії «герой-антигерой» вибудовується антагоністична схема. З одного боку якої гетьмани-зрадники, пропольська козацька старшина, яка мріє про повернення старих порядків, з іншого – народ, що рішуче протистоїть будь-яким спробам антиросійської політики своїх очільників і в разі потреби піднімається на повстання²³. Діями

²¹ *Izdabscy A., Izdabscy T.* To dopiero historia! Podręcznik dla gimnazium. Klasa 2. – Warszawa, 2008. – S. 42; *Bereza A., Smyk G., Szwarz W., Tekeły W., Wryszcz A.* Średniowiecze i czasy nowożytne do II wojny Światowej. – Lublin, 2002. – S. 126.

²² *Wolosik A.* Opowiem cię ciekawą historię. Podręcznik dla gimnazium. – Warszawa, 2005. – S. 154.

²³ История России с древних времен до 1861 года: Учебник для вузов / Н. И. Павленко, И. А. Андреев, В. А. Федоров. 4-е изд. – М., 2007. – С. 22; *Сахаров А. Н.* История России XVII–XVIII в.: учебник для 7 кл. общеобразовательных учреждений. 3-е изд. – М., 2006. – С. 67; *Данилов А. А., Косулина Л. Т.* История государства и народов России. XVI–XVIII вв. Учебник для 7 кл. общеобразовательных учреждений. – М., 2003 (2005, 2007). – С. 119; *Дмитриенко В. П., Есаков В. Д.,*

зрадливих гетьманів та старшини рухали егоїстичні вузько-станові інтереси, народ же розумів доленосність українсько-російського союзу, дружби між народами та неможливість існування поза ним. Варто процитувати один із типових епізодів: «Воссоединение подверглось испытанию после смерти Хмельницкого. Булава оказалась у старшин польской ориентации. Вопреки воле украинских селян и горожан они пытались разорвать узы, воссоединяющие Украину и Россию. Корыстные интересы части старшин вступали в противоречие с коренными интересами украинского народа»²⁴.

Слідуванням схемі «вірність-зрада» не позбавлене й сучасне покоління російських підручників. Згідно її, усі історичні діячі, лояльні російського правління – позитивні персонажі, всі інші – зрадники, з відповідними характеристиками. Так, Хмельницький – відважний, вмілий воїн і тонкий дипломат²⁵, а політика Виговського – «прямо протиположна своєму предшественнику»²⁶. Усі гетьмани після Хмельницького, виявилися зрадниками окрім, хіба, Самойловича²⁷. Зрадники могли б святкувати перемогу, однак на заваді, як завжди, постали широкі маси, які завжди виступали за тісний союз з Росією. Старшинська ж верхівка й гетьмани хотіли повернення анархічних польських порядків²⁸.

Наступний сюжет української історії, що знайшов своє відображення в підручниках міститься в розділах про зовнішню політику Російської держави на початку XVIII ст. Йдеться про події Північної війни, постать гетьмана Мазепи. Гетьман зга-

Шестаков В. А. История Отечества XX век. 11 кл: пособие для общеобразовательных учебных заведений. 4-е изд. – М., 2000. – С. 139.

²⁴ История России с древних времен до 1861 года: Учебник для вузов. – С. 221.

²⁵ *Киселев А., Попов В.* История России с древнейших времен до XVII–XVIII в. – М., 2013. – С. 63–64.

²⁶ *Лубченков Ю., Михайлов В.* История России XVII–XVIII в. – М., 2013. – С. 52.

²⁷ *Павленко Н., Твардовская В.* История России XVIII–XIX век. 10 класс. – М., 2007. – С. 20–21.

²⁸ Там само. – С. 21.

дується в понад тридцяти з проаналізованих підручників. Слід відзначити, що в деяких із них інформація про Мазепу повністю відсутня, хоч в матеріалах і йдеться про події Північної війни та Полтавської битви. В цілому, загальна схема описуваних подій доволі однотипна і різниться певними нюансами в окремих роботах. Карл XII повірив запевненням гетьмана про значну підтримку козацького війська та повсталого проти Москви населення. Натомість замість очікуваних (в різних підручниках від 30 до 50 тис.) гетьман привів лише незначну кількість. Вона варіюється від «небольшого отряда», декількох сотень, 1, 2, 5, 3, 4, 8, 10 тис.²⁹ Конкретизація і означення тих, хто перейшов на бік Мазепи, також різна. В одних випадках це сердюки – особиста охорона гетьмана, Батуринський полк чи просто «кучка приспешников»³⁰. Трапляються й безоціночні судження: «Мазепа с верными ему войсками присоединился к шведскому королю... Петр I объявил казаков изменниками»³¹.

В одному з видань автор наголошує, що Мазепа привів до короля 3 тис. війська, але зробив це обманом через запевнення, що веде їх проти Карла³². Хоч в такому разі залишається не зовсім зрозумілою така мала кількість тих, хто виголосився виступити проти шведів, зважаючи на тезу про всенародну війну проти них, яка домінує в підручниках.

В сюжетах про Мазепу, так як і в попередніх про Руїну знову спостерігаємо застосування категорій «вірність-зрада». Антиросійській політиці гетьмана і козацькій старшині протистояв

²⁹ Данилов А. А., Косулина Л. Т. История России: конец XVI–XVIII век: учебник для 7 кл. общеобразовательных учреждений. 4-е изд. – М., 2005. – С. 208; Кацва Л. А. История Отечества: Справочник для старшеклассников и поступающих в вузы / Под науч. ред. В. Р. Лещинера. – М., 2002. – С. 146.

³⁰ Преображенский А. А., Рыбаков Б. А. История Отечества. Учебник для 6–7 кл. – 7-е изд. – М., 2001. – С. 207.

³¹ Волобуев О. В., Клоков В. А., Пономарев Н. В., Рогожин В. А. Россия и мир: Учебник для 10–11 кл. общеобразовательных учебных заведений. В 2-х частях. Ч. 1. 10 кл. – М., 2001 (2005). – С. 237.

³² Павленко Н. И., Андреев И. А., Ляшенко Л. М. История России с древних времен до конца XIX века. 10 кл. – М.: Дрофа, 2007. – С. 158.

народ, який «не поддержал изменника и оказал решительное сопротивление агрессору»; «одвернулись от предателя и остались верны России»³³.

Особа самого гетьмана характеризується від емоційних означень «коварный, лицемерный»³⁴, «авантюрист, правдами неправдами добывший гетманскую булаву»³⁵ до майже хрестоматійного «изменник», «изменивший гетман», що супроводжують ім'я Мазепи чи не в кожному підручнику.

Плани гетьмана висвітлюються по-різному. За однією з версій, він хотів повернути Україну до складу Речі Посполитої, відірвавши її від Росії. За іншими – Мазепа «мечтал о шведском вассалитете, где бы он был фактически независимым монархом», «хотел независимой Украины», «мечтал о Великом Княжестве Украинском во главе с самим собой»³⁶. Задля підсилення негативних конотацій особи гетьмана згадується, що він разом із шведами палив села і вбивав мирних жителів³⁷. Деякі автори також не забувають нагадати про жовто-блакитний стяг Мазепи, який є похідним від кольорів шведського прапора³⁸. Нищівний образ гетьмана підкріплюється описами сцен його втечі після Полтавської битви. Промовистими, зокрема, є два наступних фрагменти: «Карла XII окровавленного еле унесли из поля боя,

³³ История России с древних времен до 1861 года: Учебник для вузов. – С. 249; История Отечества. Учебник для 6–7 кл. / Преображенский А. А., Рыбаков Б. А. 7-е изд. – С. 207.

³⁴ История России с начала XVIII до конца XIX в. / Л. В. Милов, П. Н. Зырянов, А. Н. Боханов; отв. ред. А. Н. Сахаров. – М., 1996. – С. 37.

³⁵ Павленко Н. И., Андреев И. А., Ляшенко Л. М. История России с древних времен до конца XIX века. 10 кл. – М.: Дрофа, 2007. – С. 158.

³⁶ Данилов Д. Д., Павлова Н. С., Рогожин В. А. Российская история нового времени. XVI–XVIII в. – С. 177; Моряков В. И. и др. Пособие по истории для поступающих в ВУЗы. – М., 1993. – С. 113.

³⁷ История России с древнейших времен до конца XVIII в. / Сахаров А. Н., Морозова Л. Е., Рахматулин М. А. – М., 2007. – С. 558; Сахаров А. Н. История России XVII–XVIII в.: учебник для 7 кл. общеобразовательных учреждений. 3-е изд. – М., 2006. – С. 135.

³⁸ Там же. – С. 135.

рядом, спасаясь бегством от преследования, скакал с несколькими казаками Мазепа»³⁹; «Карл XII бежал из-под Полтавы ко Днепру. С ним находился Мазепа, который успел захватить с собой два бочонка золота»⁴⁰.

В пізніших російських підручниках характеристика Мазепи більш виважена. У більшості випадків без зайвої емоційності згадується про перехід Мазепи на бік шведського короля, що не справило, однак позитивів для шведів, бо не відбулося широкої підтримки населення⁴¹. В одному із підручників 2009 р., зроблена спроба пояснити причини виступу Мазепи і зради гетьманів – наступників Хмельницького. Це, на думку авторів, відбувалося через скорочення автономних прав, позбавлення України рештків самостійності й порушення умов Переяславської ради⁴².

В російських та польських підручниках оцінка персоналій вітчизняної історії детермінована національними особливостями й інтересами. Які в свою чергу зумовлені попередньою традицією історіописання чи пануванням певних політичних стереотипів. Прикметно, що в підручниках Польщі і Росії увагу приділено передусім тим постатям вітчизняної історії, які спричинили помітний вплив на хід історичного процесу в цих країнах. Цим пояснюється порівняна деталізація в текстах підручників насамперед Б. Хмельницького й І. Мазепи, адже вони розглядаються в контексті національних історій. Інші діячі української історії, якими контроверсійними вони не були, залишаються персонажами суто української історії, згадки про яких в підручниках країн-сусідів є лише принагідними й часто не

³⁹ Сахаров А. Н., Боханов А. Н. История России XVII–XIX в.: Учебник для 10 кл. средних общеобразовательных заведений. – М., 2003. – С. 124.

⁴⁰ Пашков Б. Г. История России. XVIII–XIX века: Учебник для 8 кл. общеобразовательных учебных заведений. – М., 2000. – С. 15.

⁴¹ Андреев И. Л., Ляшенко Л. М. и др. История России: конец XVII–XVIII век. 8 класс. – М., 2016. – С. 23; Черникова И. История России XVI–XVIII в. 7 класс. – М., 2013. – С. 51–55.

⁴² Кацва Л., Юранов А. История России к. XVI–XVIII в. – М., 2009. – С. 115.

виходять за межі суто інформаційного дискурсу. Це, однак, не означає, що в суспільстві і в учнів зокрема, не сформоване ставлення про персоналій української історії. Наприклад, згідно соціологічного опитування, проведеними в 2002 р. серед учнів польських шкіл, респондентам було поставлено завдання визначити найбільш значимих на їхню думку діячів української історії. Молодші школярі такими назвали Б. Хмельницького, С. Петлюру й сучасних українських спортсменів, на думку учнів ліцеїв такими для України є Северин Наливайко, Петро Дорошенко, Степан Бандера. Студенти ж національними героями України визначили Т. Шевченка, П. Сагайдачного, М. Кривоноса, І. Виговського, А. Кисіля⁴³.

REFERENCES

1. Bereza, A., Smyk, G., Szwarc, W., Tekeły, W. & Wryszcz, A. (2002). *Średniowiecze i czasy nowożytne do II wojny Światowej*. Lublin. [in Polish].
2. Bogdanov, A. & Stepanishhev, A. (1998). *Istoriya Rusi s drevnejshix vremen do Petra I: Eksperimental'noe uchebnoe posobie dlya srednej shkoly*. Moskow. [in Russian].
3. Shenk, F. B. (2007). *Aleksandr Nevskij v russkoj kul'turnoj pamyati. Svyatoj, pokrovitel', nacional'nyj geroj (1263–2000)*. Moskow. [in Russian].
4. Chernikova, T. V. (1997). *Istoriya Rossii IX–XVII v.: Uchebnik dlya 6–7 kl. obshheobrazovatel'ny'x uchebny'x zavedenij*. Moskow. [in Russian].
5. Chojnowski, A. & Manikowska, H. (1995). *Vademecum Maturzysty. Historia. Praca zbiorowa*. Warszawa. [in Polish].
6. Danilov, A. & Kuznecov, L. (2013). *Istoriya Rossii i mira. Ot rodovy'x obshhin do nacional'nogo gosudarstva (s drevnejshix vremen do nachala XVI v.)*. Moskow. [in Russian].

⁴³ *Burda B., Szymczak M.* Obraz stosunków polsko-ukraińskich w programach i podręcznikach do historii oraz w świadomości uczniów klas ósmych szkół podstawowych i trzecich szkół średnich a także studentów kierunku historia // Polska i Ukraina w podręcznikach szkolnych i akademickich. Materiały z konferencji naukowej na temat podręczników szkolnych i akademickich w Polsce i na Ukrainie, odbytej 18–19 września 2000 r. Wyższej Szkole Pedagogicznej w Rzeszowie – Rzeszów, 2001. – S. 199–201.

7. Danilov, A. A. & Kosulina, L. G. (1998). *Istoriya Rossii. S drevnejshix vremen do XVI v. Uchebnik dlya 6–7 kl. osnovnoj shkoly*. Moskow. [in Russian].
8. Danilov, A. A. (1997). *Istoriya Rossii IX–XIX v. Spravochnye materialy*. Moskow. [in Russian]
9. Danilov, A. A. (2003, 2005, 2007). *Istoriya gosudarstva i narodov Rossii. XVI–XVIII vv.: Uchebnik dlya 7 kl. Obshheobrazovatel'ny'x uchrezhdenij*. Moskow. [in Russian].
10. Danilov, D. D., Pavlova, N. S. & Rogozhin, V. A. (2003). *Rossijskaya istoriya novogo vremeni. XVI–XVIII v. Uchebnik dlya 7-go kl*. Moskow. [in Russian].
11. Denisenko, V. P., Izmozin, V. S., Ostrovskij, V. P., & Staruev, V. I. (2000). *Istoriya Otechestva 1939–1996. Uchebnik dlya 11 kl. srednej (polnoj) obrazovatel'noj shkoly'*. SPb. [in Russian].
12. Dmitrienko, V. P., Esakov, V. D. & Shestakov, V. A. (2000). *Istoriya Otechestva XX vek. 11 kl: posobie dlya obshheobrazovatel'ny'x uchebny'x zavedenij*. Moskow. [in Russian]
13. Dvornichenko, A. Yu., Kashhenko, S. G., Krivosheev, Yu. V. & Florinskij, I. F. (1998). *Istoriya Rossii s drevnix vremen do nachala veka: Posobie dlya abiturientov*. Sankt-Peterburg. [in Russian].
14. Gładysz, M. & Skupny, Ł. (2002). *Historia. Podręcznik dla klasy I liceum i technikum. Część pierwsza (od Średniowiecza do Nowożytności)*. Gdańsk. [in Polish].
15. Gumilev, L. N. (2003). *Ot Rusi do Rossii. Oчерki po russkoj istorii 8–11 klass*. Moskow. [in Russian].
16. Izdabscy, A. & Izdabscy, T. (2008). *To dopiero historia! Podręcznik dla gimnazium. Klasa 2*. Warszawa. [in Polish].
17. Landau-Czajka, A. & Mędrzecki, W. (2004). *Poznajemy świat wokół nas. Podręcznik dla klasy szóstej szkoły podstawowej*. Warszawa. [in Polish].
18. Manikowska, H. & Tazbirowa, J. (1999). Warszawa. [in Polish].
19. Olshtynskij, L. I. (ed.) (2005). *Kurs Otechestvennoj istorii IX–XX vekov. Osnovny'e etapy' i osobennosti razvitiya rossijskogo obshhestva v mirovom istoricheskom processe: Uchebnik dlya vuzov*. Moskow. [in Russian].
20. Orlov, A. S., Georgiev, V. A., Polunov, A. Yu. & Tereshhenko, Yu. Ya. (1997). *Osnovy' kursa istorii Rossii: Uchebnoe posobie*. Moskow. [in Russian].
21. Pavlenko, N. I., Andreev, I. A. & Fedorov, V. A. *Istoriya Rossii s drevnix vremen do 1861 goda: Uchebnik dlya vuzov*. Moskva. [in Russian].

22. Pavlenko, N. I., Andreev, I. A. & Fedorov, V. A. (2007). *Istoriya Rossii s drevnix vremen do 1861 goda: Uchebnik dlya vuzov*. Moskow. [in Russian].
23. Potaturov, V. A., Tutusova, G. V. & Gurina, M. G. (2002). *Istoriya Rossii*. Moskow. [in Russian].
24. Saharov, A. N. (2006). *Istoriya Rossii XVII–XVIII v.: uchebnik dlya 7 kl. obshheobrazovatel'ny'x uchrezhdenij*. Moskow. [in Russian].
25. Topalski, J. (2002). *Historia Polski*. Poznań. [in Polish].
26. Tymowski, M., Kieniewicz, J. & Holzer, J. (1991). *Historia Polski. Materiały pomocnicze dla nauczycieli i uczniów szkół średnich*. Warszawa. [in Polish].
27. Wołosik, A. (2000). *Historia. Opowiem cię ciekawą historię. Podręcznik dla klasy 5 szkoły podstawowej*. Warszawa. [in Polish].
28. Wołosik, A. (2005). *Opowiem cię ciekawą historię. Podręcznik dla gimnazjum*. Warszawa. [in Polish].